

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Ο ΑΝΗΦΟΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΠΤΡΑ

Έτσι μονάχα η ζωή σώζεται.
Τι θα πει σώζεται;
Ανεβαίνει.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το έργο *Ο Ανήφορος*

είναι το μοναδικό αδημοσίευτο, μέχρι και σήμερα, μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη, το οποίο γράφτηκε το 1946 στην Αγγλία (ακριβώς μετά τη συγγραφή και έκδοση του έργου *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*), την οποία είχε επισκεφθεί μετά την τιμητική πρόσκληση του Βρετανικού Συμβουλίου, αλλά και με την ενδιαφέρουσα πρόταση να μιλήσει σε μια σειρά ραδιοφωνικών εκπομπών στο BBC.

Στις 2 Ιουνίου του 1946 ο Νίκος Καζαντζάκης αναχωρεί με καράβι για την Αγγλία. Κύριος σκοπός του ταξιδιού είναι να επισκεφθεί τις πιο σημαίνουσες προσωπικότητες των Γραμμάτων και της Τέχνης, προκειμένου να συζητήσει μαζί τους τα μεταπολεμικά προβλήματα του πολιτισμού. Παίρνει την απόφαση να γράψει τις μεταπολεμικές συζητήσεις του με προσωπικότητες της αγγλικής διανόησης και γι' αυτό τον λόγο συναντάται, από τις 14 Ιουνίου μέχρι τις 26 Ιουλίου, στο Λονδίνο, στο Κέιμπριτζ και στην Οξφόρδη, με λογοτέχνες, ακαδημαϊκούς, καθηγητές και καλλιτέχνες, όπως η Elisabeth Bowen, ο Cecil Maurice Bowra, ο Thomas Dunbabin, ο David Garnett, ο Graham Greene, ο Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond, ο Paul Jacobsthal, ο Cyril Edwin Mitchinson Joad, ο Laurie Lee, ο John Lehmann, η Rosamond Lehmann, ο Frank

Laurence Lucas, ο Walter John de la Mare, ο John Masfield, ο Henry Moore, ο Charles Morgan, ο John Linton Myres, ο Herbert Read, ο John Tresidder Sheppard, ο Stephen Spender, ο George Macaulay Trevelyan, καθώς και πολλοί άλλοι.

Στις 30 Ιουλίου του ίδιου χρόνου εγκαθίσταται στο Κέιμπριτζ, σ' ένα δωμάτιο που του ενοικίασε το Βρετανικό Συμβούλιο (Castle Bray, Chesterton Lane), και αρχίζει να γράφει ένα μυθιστόρημα. Στην αγγλική επαρχία μένει μέχρι και τις 19 Σεπτεμβρίου. Στο μυθιστόρημα που έγραψε εκεί θα δώσει το όνομα *Ο Ανήφορος*, χωρίζοντάς το σε τρία μέρη: Κρήτη - Αγγλία - Μοναξιά. Όπως σημειώνει και ο Παντελής Πρεβελάκης, ένα κεφάλαιο του καζαντζακικού πεζογραφήματος δημοσιεύεται από τον ίδιο τον συγγραφέα στη *Νέα Εστία* στις 15 Μαρτίου 1947, ωστόσο το σύνολο του μυθιστορήματος μένει αδημοσίευτο, πιθανότατα γιατί κάποιες σελίδες του πέρασαν στον κατοπινό *Καπετάν Μιχάλη*.

Κατά το χρονικό διάστημα αυτό ο Νίκος Καζαντζάκης καταβάλλει έντονες προσπάθειες, προκειμένου να προσελκύσει την προσοχή της Σουηδικής Ακαδημίας στην υποψηφιότητά του για το Νόμπελ Λογοτεχνίας, υποστηρίζοντας όμως επιτακτικά τη συνυποψηφιότητά του με τον στενό του φίλο Άγγελο Σικελιανό.

Τον Σεπτέμβριο του 1946, από τις σελίδες του περιοδικού *Life and Letters*, απευθύνει έκκληση στους διανοούμενους ολόκληρου του κόσμου να ιδρύσουν μια «Διεθνή του Πνεύματος», δημοσιεύοντας ένα σύντομο ερωτηματολόγιο με επτά ερωτήσεις σχετικά με τις ανησυχίες που τον απασχολούσαν για τον κόσμο και την κρίσιμη ιστορική στιγμή που βρισκόταν, σε σχέση με την Τέχνη και τα Γράμματα, με κορωνίδα την ανίχνευση του πρωταρχικού χρέους των διανοουμένων και των καλλιτεχνών προς την ειρηνική συνεργασία των λαών. Το κείμενο που κυκλοφόρησε στο αγγλικό λογοτεχνικό περιοδικό αποτελεί ουσιαστικά την κατακλείδα των συζητήσεων που είχε με τους Άγγλους διανοούμενους. Σημειωτέον πως ο Νίκος Καζαντζάκης στην έκκλησή του προς τους ανθρώπους της Τέχνης και των Γραμμάτων προβάλλει την αγωνία του για τις συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και τον φόβο του για την τύχη του πολιτισμού ύστερα από

την κόλαση στη Χιροσίμα. Οι ανησυχίες, οι αγωνίες και οι φόβοι του αποτέλεσαν τη μαγιά της συγγραφής του μυθιστορήματος *Ο Ανήφορος*, που έμελλε να μείνει στο συρτάρι περίπου για εβδομήντα πέντε χρόνια.

Το νεοεκδοθέν έργο είναι ένα μυθοπλαστικό πεζογράφημα με πολλά πραγματικά γεγονότα και (αυτο-)βιογραφικές εμπειρίες, που αποτελεί ένα πρωτοποριακό για την εποχή του μυθιστόρημα, εκθέτοντας με αμεσότητα -ανεπιτήδευτη γλώσσα και δυναμικό ρυθμό- τα δεινά και τις συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και τις κοινωνικοπολιτικές ιδέες του Καζαντζάκη για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Ο *Ανήφορος* διαδραματίζεται αρχικά στην Κρήτη και συγκεκριμένα παρουσιάζεται η πόλη του Ηρακλείου (που αναφέρεται ως «Μεγάλο Κάστρο»), ενώ περιγράφονται και τα ορεινά χωριά του νησιού. Έπειτα μεταφερόμαστε στην Αγγλία, καθώς παρουσιάζεται το Λονδίνο με τα πάρκα, τις εκκλησίες, τα μουσεία και τις πλατείες του, αλλά και οι ψυχρές και σκοτεινές πόλεις του αγγλικού Βορρά -Μπέρμιγχαμ, Λίβερπουλ, Μάντσεστερ και Σέφιλντ-, για να καταλήξουμε στην ειδυλλιακή γενέτειρα του Σαίξπηρ, το Στράτφορντ-απόν-Αίβον. Χρονικά βρισκόμαστε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και η ιστορία μας εκτυλίσσεται κατά τη διάρκεια της εποχής του καλοκαιριού στην Κρήτη μέχρι και το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου στην Αγγλία.

Τα δύο βασικά πρόσωπα που εμφανίζονται στο νέο καζαντζακικό μυθιστόρημα είναι ο Κοσμάς και η Νοεμή, ένα αγαπημένο ζευγάρι με κοινές ανησυχίες για το μέλλον του κόσμου. Τα υπόλοιπα πρόσωπα που περιγράφονται στο βιβλίο προωθούν με έναν ξεχωριστό τρόπο τον μύθο, αναδεικνύοντας γεγονότα και περιστατικά που φανερώνουν άγνωστες πτυχές της προσωπικότητας των βασικών ηρώων και ταυτόχρονα σκιαγραφούν περίτεχνα τον χαρακτήρα τους ως βοηθητικών προσώπων για την προαγωγή της πλοκής και της ιστορίας.

Κεντρικός ήρωας είναι ο Κοσμάς από το Μεγάλο Κάστρο της Κρήτης (σημερινό Ηράκλειο). Ένας συγγραφέας τριάντα με σαράντα χρόνων περίπου, που επιστρέφει ύστερα από αρκετά

χρόνια απουσίας στην Κρήτη, το νησί από το οποίο έφυγε πολύ νέος. Ανήσυχο πνεύμα, έλαβε μέρος στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως αεροπόρος σε βομβαρδιστικό αεροσκάφος, υπηρετώντας στην Αφρική. Με την επιστροφή του στο νησί και έπειτα από τον θάνατο του παππού του και την περιήγησή του στα κατεστραμμένα από τη Μάχη της Κρήτης χωριά, αποφασίζει να ταξιδέψει ως το Λονδίνο και να αποπειραθεί να ιδρύσει μια «Πνευματική Διεθνή», σε μια προσπάθεια να αποκατασταθεί η παγκόσμια ειρήνη. Άνδρας ιδιαίτερα τρυφερός, τόσο απέναντι στη μητέρα του όσο και στη γυναίκα του, που κυρίως παραμένει ταγμένος απέναντι στο χρέος προς την ανθρωπότητα και τις μελλούμενες γενιές σε κάθε δυσκολία που αντιμετωπίζει.

Κεντρική ηρωίδα είναι η Νοεμή, η Πολωνοεβραία σύζυγος του Κοσμά. Μια θλιμμένη φασματική μορφή η οποία έζησε όλη τη φρίκη του πολέμου και του Ολοκαυτώματος, βιώνοντας μια οικογενειακή τραγωδία, καθώς όλα τα μέλη της οικογένειάς της χάθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, από τα οποία σώθηκε η ίδια, καθώς φυγαδεύτηκε στην Ιερουσαλήμ. Ο Κοσμάς τη γνώρισε εκεί, ακριβώς τη στιγμή που ήταν έτοιμη να αυτοκτονήσει· αφού τη μετέπεισε και την έσωσε από την αυτοκτονία, την παρότρυνε να βαπτιστεί χριστιανή με το όνομα «Χρυσούλα» και στη συνέχεια παντρεύτηκαν. Πιστή σύντροφος, ακολουθεί τον Κοσμά ως την πατρίδα του την Κρήτη και μένει μόνη με τη μητέρα και την αδερφή του, αλλά και με τους δαίμονές της, αφού πρώτα τον ενθαρρύνει στην απόφασή του να φύγει για το Λονδίνο και να ακολουθήσει το χρέος του προς την ανθρωπότητα.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού στην Αγγλία ένα τραγικό συμβάν συγκλονίζει τη ζωή του Κοσμά και τον βυθίζει στη μοναξιά. Μια μοναξιά που τον οδηγεί στη μελαγχολία, ενώ ταυτόχρονα σωματοποιεί την ψυχική του κατάσταση, καθώς βγάζει ένα έκζεμα στο πρόσωπο. Ο Κοσμάς προσπαθεί αγωνιωδώς να βγει από τη δυσάρεστη αυτή θέση και το επιτυγχάνει τελικά μέσα από τη συγγραφή. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως μέσα στη φρίκη που άφησε ο πόλεμος γεννήθηκε μια δυνατή αγάπη, από την αγάπη αυτή γεννάται η τραγωδία και μέσα από το δράμα αναγεννάται μια ελπίδα.

Όμως στο «νέο» μυθιστόρημα, παράλληλα με την πλοκή του έργου, ο Καζαντζάκης παρουσιάζει πραγματικά γεγονότα και σχολιάζει τα κακώς κείμενα του πολέμου, ενσωματώνοντάς τα αριστοτεχνικά μέσα σε μια λογοτεχνική μυθιστορία, σε μια ιστορία αγάπης - χωρίς να παραλείπει να προβάλλει τις θέσεις και τις απόψεις του αλλά και τις αγωνίες και τις ανησυχίες του. Σε όλο το έργο κυριαρχούν η διαπλοκή της πραγματικότητας και της φαντασίας και ο έντονα αυτοβιογραφικός τόνος.

Ας μην ξεχνάμε πως ο *Ανήφορος* γράφεται εν έτει 1946 στο ιστορικό πλαίσιο του ταραγμένου πρώτου μισού του 20ού αιώνα: ακριβώς μετά τον συγκλονιστικό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, που συντάραξε όχι μονάχα τη χώρα μας, μα και ολόκληρο τον κόσμο, αλλά ειδικότερα και σε μια εποχή που η Ελλάδα βρισκόταν στη δίνη πολιτικοκοινωνικών καταστάσεων στην αρχή του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949). Ο Κρητικός λογοτέχνης αναχωρεί από την πατρίδα του με την ελπίδα να βρει απαντήσεις στις απορίες που τον βασάνιζαν αναφορικά με την εξέλιξη του πολιτισμού από εδώ και πέρα. Πρώτη στάση η Αγγλία και το Λονδίνο, αλλά και το Κέιμπριτζ και η Οξφόρδη. Δεύτερη στάση η Γαλλία και το Παρίσι, αλλά και αργότερα το απάνεμο λιμάνι της Αντίμπ.

Το ταξίδι αυτό στην Ευρώπη και η συγγραφή του *Ανήφορου* -κατά κάποιον τρόπο- σηματοδοτούν μια μεγάλη καμπή στη ζωή του Καζαντζάκη: τον οριστικό εκπατρισμό του από την Ελλάδα αλλά και την επικείμενη «αυτοεξορία» του στο εξωτερικό μέχρι και τον θάνατό του (1946-1957). Ο Κρητικός λογοτέχνης, ασκώντας ενός είδους «πολιτιστική πολιτική», όπως εύστοχα σχολιάζει ο Peter Bien, ταξιδεύει, προκειμένου να προωθήσει το «όραμα» και τις «ιδέες» του, που ενυπάρχουν στα έργα του, κάνοντας μια προσπάθεια να αναγνωρισθεί η πνευματική του συνεισφορά μέσα από μεταφράσεις και δημοσιεύσεις των έργων του, με κορύφωση τη φιλοδοξία της υποψηφιότητας και της απόκτησης του Νόμπελ Λογοτεχνίας.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, όπως σημειώνουν η Αφροδίτη Αθανασοπούλου και ο David Holton, πως το δεύτερο ταξίδι του Νίκου Καζαντζάκη στην Αγγλία το 1946 ήταν μια καθοριστική

στιγμή στη ζωή του. Ύστερα από το πολυκύμαντο, αλλά και άδοξο τέλος του ταξιδιού του στη Μεγάλη Βρετανία, έμελλε να ζήσει σχεδόν ως «πολιτικός πρόσφυγας», δίχως να γυρίσει ποτέ ξανά στην Ελλάδα, παρά μόνο νεκρός ύστερα από περίπου δέκα χρόνια. Μετά την Αγγλία, έμεινε για σχεδόν δύο χρόνια στο Παρίσι, όπου κατέλαβε τη θέση συμβούλου για τη λογοτεχνία στην UNESCO με μια σύντομη θητεία από τον Μάιο του 1947 έως τον Μάρτιο του 1948. Με μια απόφαση αυτοαπελευθέρωσης από τη «σκλαβιά» αυτής της θέσης, που τον κρατούσε δέσμιο μακριά από τη λογοτεχνική συγγραφή, το καλοκαίρι του 1948 ο Καζαντζάκης βρίσκει καταφύγιο στην Αντίμπ της Νότιας Γαλλίας, που του θύμιζε ιδιαίτερα την πατρίδα του, την Κρήτη. Εκεί έζησε στο «Κουκούλι» του για το υπόλοιπο της ζωής του μαζί με την πιστή σύντροφό του Ελένη, γράφοντας τα μυθιστορήματα που επρόκειτο να του χαρίσουν τελικά τη διεθνή αναγνώριση.

Εν κατακλείδι, η συγγραφή του *Ανήφορου*, ενός έργου πρωτοποριακού αλλά και ιδιαίτερος σημαντικού για την εποχή του, φαίνεται – με μια πρώτη προσέγγιση – πως έρχεται να επουλώσει τις πληγές που άφησαν τα αρνητικά σχόλια που δέχτηκε για τον *Ζορμπά*, έργο από το οποίο απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στα ζοφερά χρόνια της Κατοχής. Κατά τη γνώμη μας, ο Νίκος Καζαντζάκης πραγματικά με τον *Ανήφορο* επιχειρεί να δηλώσει έντονα την πολιτική του θέση, και μάλιστα απευθυνόμενος σε διεθνές και όχι σε ελληνικό κοινό. Σήμερα ειδικά αποδεικνύεται η αναγκαιότητα της έκδοσης του γνωστού-άγνωστου έργου, καθώς αποτελεί μια κοινωνικοπολιτική αποτύπωση της μεταπολεμικής εποχής τόσο της Ελλάδας όσο και της Ευρώπης, αναδεικνύοντας το ζήτημα της ενσυναίσθησης του ανθρώπου προς τον άλλο άνθρωπο και την ανάγκη του αναστοχασμού των εμπειριών του παρελθόντος.

Ο *Ανήφορος*, το νέο αυτό μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη, ένα έργο με σαφέστατο αντιπολεμικό χαρακτήρα και έντονο πολιτικό μήνυμα μα συνάμα με ένα ιδιαίτερο μήνυμα αγάπης – το οποίο άμεσα ή έμμεσα «χάθηκε», συνειδητά ή ασυνείδητα «αποκηρύχθηκε»-, γεννήθηκε μέσα από τις αναμνήσεις του

πολέμου, τις επικρίσεις για τον Ζορμπά, τις αγωνίες για την κρίσιμη στιγμή της Ιστορίας, τους φόβους και τις ανησυχίες για το μέλλον του πολιτισμού. Ο *Ανήφορος* του Καζαντζάκη, μετά από εβδομήντα πέντε σχεδόν χρόνια από τη συγγραφή του, έφτασε η στιγμή να βγει στο φως, να παραδοθεί σε αναγνώστες και μελετητές και να λάβει τη θέση που του αξίζει στην καζαντζακική εργογραφία.

Νίκος Μαθιουδάκης - Παρασκευή Βασιλειάδη

Ο Νίκος Καζαντζάκης

αναμετρήθηκε με όλα τα μεγάλα προβλήματα και μελέτησε τα πολιτικά, κοινωνικά και φιλοσοφικά ζητήματα της εποχής του επιδιόμενος σε έναν βαθύ εσωτερικό διάλογο. Επιπλέον, ξεπερνώντας τα σύνορα της Ελλάδας, αναζήτησε απαντήσεις παντού στον κόσμο, προσδίδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη γραφή του παγκόσμια διάσταση. Το ανέκδοτο έργο του, ο *Ανήφορος*, ένα κείμενο αρκετά εσωτερικό, που το διακρίνει μια μελαγχολία βαθιά και λυτρωτική και γράφτηκε στα μέσα της δεκαετίας του '40, κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Διόπτρα, αναδεικνύοντας και πάλι, τόσα χρόνια αργότερα, την οικουμενικότητα του Νίκου Καζαντζάκη και τη φιλοσοφική του θεώρηση της ζωής αλλά και την ποιητική διάσταση της γραφής του.

Πρόκειται για ένα έργο που φέρει στον πυρήνα του το αιώνιο υπαρξιακό σαράκι του ανθρώπου, την αναζήτηση απάντησης στην ερώτηση «Πού πάμε;», προβάλλοντας αυτή την αναζήτηση που ενυπάρχει στη φύση μας από καταβολής κόσμου. Παράλληλα, αναδεικνύει το αίσθημα του χρέους, ένα αίσθημα που διατρέχει ολάκερη την ανθρωπότητα ως ανάγκη εύρεσης σκοπού. Ως εκ τούτου ο *Ανήφορος*, παρότι παρέμενε μέχρι σήμερα στο σκοτάδι

-ένα χειρόγραφο που περίμενε καρτερικά την ανάδυση στο φως-, είναι το κομμάτι που έλειπε από το παζλ του καζαντζακικού σύμπαντος καθώς εσωκλείει αυτούσια την κοσμοθεωρία του συγγραφέα. Γι' αυτό η αποστολή μας ως εκδοτικού οίκου που έχει την τιμή να εκπροσωπεί έναν συγγραφέα τέτοιου μεγέθους, είναι να προσφέρουμε στους αναγνώστες την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τη γραφή του αλλά και με τις διαχρονικές του ανησυχίες όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από τον κόσμο του.

Επομένως, αφού ο ίδιος ο κόσμος του Καζαντζάκη επανεφευρίσκει διαρκώς, στόχος μας στον σχεδιασμό της έκδοσης του *Ανήφορου* ήταν ο προσανατολισμός στον αναγνώστη, με πιστότητα όμως στο ύφος του συγγραφέα. Για τον λόγο αυτό μελετήθηκαν οι επιμέλειες των βιβλίων του από τον Εμμανουήλ Κάσδαγλη, οι οποίες έχαιραν και της υποστήριξης του Παντελή Πρεβελάκη κι είναι οι μόνες εγκεκριμένες από τον ίδιο τον συγγραφέα. Έτσι κι η επιμέλεια του *Ανήφορου* από τις εκδόσεις Διόπτρα πραγματοποιήθηκε με οδηγό τις διορθώσεις του Κάσδαγλη, προκειμένου να υπάρχει συνέπεια και με τα υπόλοιπα έργα του συγγραφέα. Παρ' όλα αυτά, επειδή έχουν περάσει πολλά έτη από τις εν λόγω εκδόσεις κι η επιμέλεια πλέον θεωρείται αυτοτελής κλάδος με τα δικά του εργαλεία, έχουμε προχωρήσει σε περαιτέρω διορθώσεις στην ομογενοποίηση, στη στίξη και στην παραγραφοποίηση, και πάλι προς διευκόλυνση του αναγνωστικού κοινού μα και για να υπάρχει συμμόρφωση με τη σύγχρονη τυπογραφία. Όσον αφορά την ορθογραφία των λέξεων, επιλέχθηκε σε κάποιες περιπτώσεις η παλαιότερη γραφή, σε μια προσπάθεια αφενός να αποδοθεί και οπτικά η εποχή της αφήγησης και αφετέρου να γεφυρωθεί το παρελθόν και το παρόν, το παλιό και το νέο, σε μια γλώσσα που δεν υπήρξε ποτέ στατική και που στη γραφή του Καζαντζάκη παίρνει σάρκα και οστά με τρόπο μοναδικό.

Επιπλέον ο αναγνώστης θα έχει προς διευκόλυνσή του υποσελίδιες σημειώσεις με λέξεις που ίσως αγνοεί τη σημασία τους, για τη σύνταξη των οποίων χρησιμοποιήθηκε το *Γλωσσάρι στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη*, από τις Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, του κ. Βασιλείου Γεώργα, η συμβολή του οποίου στο παρόν έργο ήταν πολύ σημαντική και τον ευχαριστούμε θερμά.

Οι σημειώσεις αυτές είναι χωρίς αρίθμηση ώστε ο αναγνώστης να μη διακόπτει την ανάγνωσή του παρά μόνο σε περίπτωση που αγνοεί τη σημασία των λέξεων. Ακόμα, ο σχεδιασμός της γραμματοσειράς βασίστηκε στη συνύπαρξη συγχρονικότητας και διαχρονικότητας στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη, αλλά και στην απόδοση των συγκρούσεων, του βάθους και της έντασης του κειμένου.

Με τιμή αλλά και με αίσθημα ευθύνης και συναίσθηση του βάρους του εν λόγω έργου, οι εκδόσεις Διόπτρα παραδίδουν στο φως των Γραμμάτων, και κατ' επέκταση στα χέρια των αναγνωστών, το σχεδόν άγνωστο έργο του Νίκου Καζαντζάκη, τον *Ανήφορο*.

Βίκυ Κατσαρού,
υπεύθυνη έκδοσης των εκδόσεων Διόπτρα

Ο ΑΝΗΦΟΡΟΣ

- Πώς πρέπει ν' αγαπούμε το Θεό;
- Αγαπώντας τους ανθρώπους.
- Πώς πρέπει ν' αγαπούμε τους ανθρώπους;
- Μοχτώντας να τους φέρουμε στο σωστό δρόμο.
- Ποιος είναι ο σωστός δρόμος;
- Ο ανήφορος.

KPHTH

Σημέρωνε.

Απόγειο αγεράκι φύσηξε κι η θάλασσα ανατρίχιασε' ανάλαφρη μυρωδιά από θυμάρι κατέβαινε από τη στεριά κι ο Κοσμάς, όρθιος στην πλώρα, ανάσαινε βαθιά τον κόρφο της Πατρίδας. Βράχοι άγριοι σπικώνουνταν μπροστά του, κάπου κάπου δέντρα μαυρολογούσαν, μακριά οι βουνοιορφές ρόδιζαν. Πώς έφυγε, είκοσι τώρα χρόνια, νέος με χνουδάτα μάγουλα, με χνουδάτη φυχή και πώς τώρα γύριζε! Στράφηκε' μια κοπέλα δίπλα του, μικρή, χλωμή, κοίταζε κι αυτή, με μεγάλα μάτια γιομάτα τρομάρα.

— Η Κρήτη! της είπε, χαμογέλασε και της άγγιξε με τρυφερότητα τον ώμο.

Η κοπέλα τινάχτηκε.

— Ναι, είπε' και σώπασε.

— Εδώ θα ξεχάσεις, της είπε με σιγανή φωνή. Τούτη πια είναι η πατρίδα σου. Ξέχασε την άλλη...

Κι επειδή η κοπέλα σώπαινε:

— Ξέχασε την άλλη... της ζανάπε με γλύκα.

— Ναι, Κοσμά... έμαμε η κοπέλα' και σώπασε πάλι.

Κι άξαφνα τον άρπαξε από το μπράτσο, τον έσφιξε ανήσυχη, σα να 'θελε να βεβαιωθεί πως υπάρχει. Γαλήνεψε λίγο.

απόγειος: για άνεμο που πνέει από τη στεριά, από την ξηρά, που είναι στεριανός
μαυρολογώ: αποκτώ μελανή απόχρωση, γίνομαι σκοτεινός, σκούρος

Η Κρήτη όλο και ζύγωνε με τα βουνά της, με τους ελαιώνες, με τ' αμπέλια. Το Μεγάλο Κάστρο, πέρα, ασπρολογούσε μέσα στο πρωινό φως. Η μυρωδιά του θυμαριού πλήθαινε. Το φως είχε κατηφορίσει πια από τις κορυφές στις ποδιές του βουνού, έπιανε τώρα τις ρίζες του, χύνουνταν ήσυχα και πλημμύριζε τον κάμπο. Τα δέντρα άρχιζαν και ξεχώριζαν, κοιόρια ακούστικαν, ο κόσμος ζυπνούσε.

Ο άντρας έσκυφε στην κοιπέλα:

— Σε παραναλώ, της είπε σιγά, τώρα που θα μπεις στο πατριό μου σπίτι, βάστα την καρδιά σου, μην τρομάξεις. Σιέφου πως είμαι μαζί σου, πάντα. Η μητέρα μου είναι μια άγια γυναίκα, θα σε αγαπήσει· η αδερφή μου, πρέπει να ξέρεις...

Σώπασε· μάζεφε τα φρύδια με αγανάχτηση.

— Τι; είπε η κοιπέλα και κοιτάζε τον άντρα ανήσυχη.

— Όταν έγινε δώδεκα χρονών, ο γέρος τη φώναζε: «Δε θα δρασκελίσεις πια το κατώφλι της εξώπορτας», της είπε· «δε θα παρουσιαστείς πια μπροστά μου. Φεύγα!» Κι από τότε πια κλειδομανταλώθηκε σπίτι· κάθονταν όλη μέρα, ύφαινε, κεντούσε, έκανε τα προυιά της· όταν γύριζε ο γέρος το βράδυ, άκουγε πρώτη από μακριά το βήμα του κι έτρεχε στη μέσα κάμαρα να κρυφτεί. Όταν έγινε είκοσι χρονών είδε ψηλά από το παράθυρο ένα νέο που την κοιτάζε. Την άλλη μέρα, το ίδιο. Την άλλη το ίδιο. Τον αγάπησε... Ένα βράδυ, στα σκοτεινά, του έριξε ένα χαρτάκι: «Έλα, τα μεσάνυχτα· θα 'μαι στην πόρτα».

Ο Κοσμάς σώπασε· η φλέβα ανάμεσα στα φρύδια του είχε φουσιώσει και χτυπούσε. Τινάχτηκε πάλι μέσα του, όλο αγριότητα, το μίσος, ο φόβος, η αγάπη για το γέρο. Χάθηκε η Κρήτη και διάνεφε μέσα στον αγέρα ο φοβερός ο ίσκιος.

— Σώπα, φιλθύρισε η κοιπέλα· σώπα, δε θέλω να μου πεις.

— Όχι, πρέπει. Τα μεσάνυχτα η αδερφή μου κατέβηκε, ζυπόλυτη, σιγά σιγά για να μην τρίζουν οι σκάλες... Μα ο γέρος αγρυπνούσε, την άκουσε, γλίστρισε ζοπίσω της, την ακιολού-

*ασπρολογώ: φαίνομαι άσπρος, ξεχωρίζω για τη λευκότητά μου
διανεύω: κινούμαι ελαφρά, σαλεύω*

θισε. Η καιόμοιρη η κοπέλα βγήκε στην αυλή και τη στιγμή που άπλωνε το χέρι ν' ανοίξει την πόρτα, ο γέρος την άρπαξε από τα μαλλιά, κάρφωσε απάνω της τα νύχια του, την ανέβασε λιπόθυμη στην κιάμαρά της, την πέταξε μέσα, την κλειδωσε κι έβαλε το κλειδί στη μέση του. Λέξη ο γέρος δεν ξεστόμισε· μα από τότε πια η αδερφή μου, δεκαπέντε χρόνια, δεν πρόβαλε το πρόσωπό της μήτε στην πόρτα μήτε στο παράθυρο· δεν μπορεί, μου λεν, να κοιμηθεί· κι όταν μονάχα ζυγώνουν τα μεσάνυχτα, ανοίγει το παραθύρι της, σκύβει, κι αν τύχει και περνάει ιανέννας στο δρόμο, του φωνάζει: «Κοντεύουν μεσάνυχτα;» και κλείνει ευτύς, πάλι, το παράθυρο, με τρόπο.

Ο Κοσμάς σώπασε. Τα ξανθά μαλλιά, τα γαλάζια μάτια, η γλύκια της αδερφής, το γέλιο της, όταν ήταν μιρή... Σα να 'ταν ένα βαθύ μαύρο νερό κι έβλεπε μέσα.

— Και τώρα; ρώτησε η κοπέλα. Τώρα που πέθανε ο γέρος... Κάτι ήθελε να πει, μα η φωνή της κόπηκε.

— Τώρα που πέθανε ο γέρος; Δεν ξέρω· μα 'ναι πολύ αργά.

Έιαμε μερικά βήματα στο κατάστρωμα, επεστράτεψε πάλι, όπως το συνήθιζε, όλες του τις δυνάμες, ψύχασε λίγο. Ξαναγύρισε στην κοπέλα.

— Σε παρακαλώ, της ζανάπε, μην τρομάξεις.

— Μα... έιαμε η κοπέλα.

Ο Κοσμάς άπλωσε το χέρι, σα να 'θελε να της φράξει το στόμα.

— Όχι, όχι... είπε· δεν πέθανε. Θα δεις.

Κοίταζε ο Κοσμάς πίσω από το Μεγάλο Κάστρο, κατὰ νότου, το ξαικουστό βουνό, το Γιούχτα – τεράστιο θεϊκό κεφάλι, ζαπλωμένο φηλά απάνω από τις ελιές και τ' αμπέλια, με το τραχύ όλο ανήφορο μέτωπο, με την όρθια μύτη, με το φαρδύ κλεισμένο στόμα και τα γένια από βράχους και γυρεμούς που χιμούσαν και κατέβαιναν στον κάμπο. Κείτονταν ανάσειελα, σαν πεθαμένος, μαρμαρωμένος θεός, γαλαζόμαυρος, καιοτράχαλος, αλαφριά ανασπικωμένος, σα να κοίταζε αιώμα και ν' αφέντευε την Κρήτη.

«Δεν πέθανε ο γέρος», συλλογίστηνε ξαφνικά ο Κοσμάς, με

τα μάτια καρφωμένα στο ανησυχαστικό μπροστά του βουνό. «Όσο ζει και σαλεύει μέσα μου, δεν πέθανε, όσο ζω και του συλλογιέμαι δε θα πεθάνει. Οι άλλοι θα τον ξεχάσουν, από μένα κρέμεται η ζωή του. Με κρατάει μα κι εγώ τον κρατώ...»

Ένωθε τον κύρη στα σωθικά του να πιάνει, ν' απλώνει ρίζες, να μη θέλει να ξεκολλήσει. Έτσι ήταν πάντα του. Άγριος, αμίλητος κι έκανε κατοχή. Τον θυμάται, μικρός, με τα μαύρα καραμπογιά γένια, με το μαύρο μαντίλι στο κεφάλι, βαρύς, λιγομίλητος κι είχε κάμει όρικο να μη γελάσει αν δε λευτερωθεί η Κρήτη. Κι ένα βράδυ, θυμάται ο Κοσμάς, είχε έρθει βεγγέρα σπίτι τους ο θεός ο Δημητρός, ο αδερφός της μητέρας, πρόσχαρος, αγαθός, από άλλο χρώμα καμωμένος. Είπε κάτι στην κουβέντα απάνω και γέλασε: ο κύρης μάζεψε τα χοντρά του φρύδια και πια δε μίλησε. Κι όταν ο θεός έφυγε, στράφηκε κι είδε τον Κοσμά: «Δεν ντρέπεται», είπε, «γέλασε».

Δε μιλούσε, δε γελούσε, κοίταζε τους ανθρώπους και δεν τους ήθελε. Δεν είχε δική του καμιά στενοχώρια – ήταν γέρος, τιμημένος, πλούσιος, καλή η γυναίκα του, γερά τα παιδιά του, τίποτα δεν του 'λειπε' μα μέσα του ένωθε βαριά κατασιέπαση, ακατανόητη πίκρα, ένα αχ! ανέβαινε στο λαιμό του και τον έπνιγε. Στέρνιαζε, στέρνιαζε τον πόνο ένα μήνα, δυο μήνες, έξι μήνες, μα πια ξεχειλίζει μέσα του, δεν μπορούσε πια να χωρέσει, πήγαινε να σπάσει η καρδιά του. Και τότε, κάθε έξι μήνες, μεθούσε. Τα μεθύσια αυτά τα θυμάται ακόμα ο Κοσμάς με τρόπο. Είχε τέσσερεις τζουτζέδες, φτωχούς ανθρώπους, που τους έδινε δανειά όλο το χρόνο, για να τους έχει στην υποταγή του όταν τους ήθελε: όταν, κάθε έξι μήνες, μεθούσε και του χρειάζονταν. Καθένας τους είχε και μια χάρη – ο ένας χόρευε καλά, ο άλλος τραγουδούσε, ο άλλος έπαιζε λύρα κι ο τέταρτος έκανε χωρατάδες. Σαν έρχονταν ο γραμμένος

ανησυχαστικός: που προκαλεί ανησυχία, ανησυχητικός' επίφοβος

βεγγέρα: εσπερινή συγκέντρωση για συζήτηση και διασκέδαση

κατασιέπαση: η δυσκολία στην αναπνοή, αίσθημα έντονης δυσφορίας

στερνιάζω: αποθηκεύω, συσσωρεύω κάτι σε αποθηκευτικό χώρο, συγκεντρώνω/μα σε ποσότητα

καιρός, ο κύρης έστελνε τον παραγιό στον καθένα και τους μνηούσε: «Χαιρετίσματα», λέει, «από τον ιαπετάν Μιχάλη, και να κλείσετε το μαγαζί και να κοιπάσετε σπίτι».

Τρόμος τους έπιανε. Έστελναν ανθρώπους, παραιαλούσαν τον κύρη αν ήταν μπορετό ν' αναβάλει δυο τρεις μέρες, να ετοιμαστούν. Είχαν δουλειά, δεν την τέλειωσαν, η γυναίκα τους ήταν άρρωστη, είχαν να παν στο χωριό να τρυγήσουν. Τίποτα! Έστελνε ο γέρος πάλι τον παραγιό: «Να κοιπάστε, λέει, ευτύς!» Κλειούσαν λοιπόν τα μαγαζάκια τους οι καιόμοιροι κι έγγραφαν σ' ένα κομματί χαρτί και το ιολνούσαν απόζω: «Θα λείψω οχτώ μέρες», γιατί τόσο βαστούσαν τα μεθύσια του γέρου. Ψώνιζαν μιας βδομάδας πράματα, πήγαιναν σπίτι τους, αποχαιρετούσαν τις γυναίκες και τα παιδιά τους, έκαναν το σταυρό τους και κατάφταναν ένας ένας στο σπίτι. Η δούλα τούς κατέβαζε στο υπόγειο· εκεί 'ταν τα βαρέλια το κρασί, ένα πιθάρι λάδι, ένα πιθάρι ελιές και δυο πιθάκια αλεύρι και σάρι. Είχε σύντοιχα ένα μακρύ πατάρι με μαξιλάρες και μεντέρια και μπροστά ένα μακρύ τραπέζι. Ο γέρος κάθονταν στη μέση, έβανε δεξά του τους δυο, ζερβά τους άλλους δυο, κατέβαζε η δούλα τους μεζέδες, κινούσαν να σφάζονται οι όρνιθες στη μέσα αυλή κι άρχιζε το φαγοπότι. Έτρωγαν, έπιναν, δε μιλούσαν. Κανένας από τους τέσσερεις δεν είχε κέφι· καθένας συλλογίζονταν τις δουλειές του και το σπίτι του κι αγαναχτούσε μα σώπαινε. Σιγά σιγά, με το κρασί, με το φαί ζωντάνευαν, θόλωνε το μυαλό, ξεχνούσαν, έκανε νόημα ο γέρος, έπιανε τη λύρα ο λυράρης, ρουφούσε ο τραγουδιστής ένα αυγό να καθαρίσει η φωνή του κι άρχιζε το ξεφάντωμα. Πετιούνταν ο χορευτής, κινούσε τα χωρατά ο χωρατατζής, όλο το υπόγειο βροντούσε κι έτρεμε. Περνούσε η μέρα, έφτανε η νύχτα, ζημέρωνε. Ο γέρος, αγέλαστος, ακίνητος, έπιπε και θωρούσε· δεν τραγουδούσε, δε χόρευε ποτέ του. Ακουμπούσαν στον τοίχο οι καιλεσμένοι, ή στον ώμο ο ένας του άλλου, έπαιρναν κλεφτάτα έναν ύπνο και πάλι, με μια

κλειώ: κλείνω κάτι, ενώνω κάτι με κάτι άλλο

μεντέρι: είδος χαμηλού ανατολίτικου καναπέ ή κρεβατιού, ντιβάνι

σιουντιά του γέρου, τινάζουνταν και ζαναρχινούσε το φαγοπότι. Μέρρες τρεις, τέσσερεις, οχτώ. Απάνω στις οχτώ, ο γέρος σπικώ-νουνταν, άνοιγε την πόρτα, άπλωνε το χέρι: «Φευγάτε!» έλεγε ήσυχα. Ποτέ δε θα τους ξεχάσει ο Κοσμάς τους καιόμοιρους πώς έφευγαν τοίχο τοίχο κι οι τέσσερεις, ο ένας πίσω από τον άλλον, κιτρινοπράσινοι από τους εμετούς και τις αγρύπνιες, άπλυτοι, αζούριστοι, τρειλίζοντας... Κι ο γέρος καβαλίευε τη φοράδα του, περνούσε από τους τούρμιους μαχαλάδες, έβγαινε από την πολιτεία και πήγαινε στο μετόχι του να πάρει αγέρα.

Τίναζε ο Κοσμάς θυμωμένος το κεφάλι, σα να 'θελε να πετάξει αποπάνω του τον κύρη, στράφηκε να δει την κοπέλα, να γλυκάνει ο νους του. Την είδε να κάθεται απάνω στην κουλούρα τα σιοιριά, στην πλώρα, και να κοιτάζει με τα μεγάλα μαύρα μάτια της την πολιτεία που όλο και ζύγωνε... Τα βενετσάνια τείχη, τα χαλασμένα σπίτια, δυο τρεις μιναρέδες κουτσου-ρεμένοι, χωρίς πια μισοφέγγαρο, κι απάνω απ' όλα μια μεγάλη εικιλησιά με γαλαζόμαυρο τρούλο.

— Είναι η μπτρόπολη, ο Άγιος Μηνάς, είπε ο Κοσμάς και ιάθισε δίπλα της. Είναι ο προστάτης του Μεγάλου Κάστρου· όταν χιμούσαν οι Τούρκοι να πατήσουν την εικιλησιά, αυτός πιηδούσε από το κόνισμά του κι όπως ήταν, καβαλάρης, με τα σγουρά κοντά γένια, με την ασημένια αρμάτα, με το μακρύ κοντάρι, πρόβαινε στην πόρτα της εικιλησιάς και χύνουνταν στους Τούρκους...

Έζωσε το χέρι του στη μέση της, ένιωσε τη ζεστασιά του κορμιού της, την παράξενη μυρωδιά της ανάσας της –σα να μύριζε μοσχοιάρυδο και κανέλα– κι άγρια του γεννήθηκε η λαχτάρα ν' αναποδογυρίσει το αγαπημένο κεφάλι, απάνω στα καραβόσκιοινα, να το φιλήσει. Δυο χρόνια τώρα το χαιρείται, κι αιόμα δεν μπορεί να χορτάσει το ζεστό λιανοκόκκινο αυτό κορμί, από χώρα μακρινή, από ζένη ράτσα, από θλιμμένους, κατατρομαγμένους προγόνους.

μετόχι: κτήμα με σπίτι

αρμάτα: οπλισμός, πανοπλία, πολυτελής ενδυμασία

— Ποεμή, της είπε σιγά, σ' ευχαριστώ που υπάρχουν.

Η κοπέλα έσκυφε το κεφάλι, μαζεύτηκε στο στήθος του αντρός σα να 'θελε να μπει, να χαθεί μέσα του, να μην υπάρχει.

Το φως τράνεφε, από χλωμό πρωινό τριαντάφυλλο έγινε άγριο ρόδο κιάτασπρο κι η θάλασσα γέμισε μαστούς, χοροπηδούσε και δέχονταν τον ήλιο. Ο Γιούχτας άρχισε ν' αραιώνει και να χάνεται μέσα στους αχνούς της ζέστας που ανέβαιναν κιάλας από τη γης. Ο ουρανός αποπάνω είχε χάσει τη γλύκα του την πρωινή κι είχε γίνει γαλάζιο αστάλι.

— Κάθε πρωί, είπε η κοπέλα κι αναστέναζε, άνοιγε ο πατέρας μου το παράθυρο και τον έπαιρναν τα κλάματα. «Τι ομορφιά είναι τούτη», έλεγε, «τι θάμα!» Και τι έβλεπε; Μαύρες καιμινάδες κι ένα κομμάτι μολυβένιο ουρανό κι ανθρώπους άσηππους και κουρελήδες που τουρτούριζαν. Τι θα 'λεγε, Θε μου, αν έβλεπε την Κρήτη!

— Παντέρμη Κρήτη! είπε αναστενάζοντας ένας γέρος βρακιάς, που πρόβαλε το κεφάλι του από το αμπάρι, αναμαλκισμένο, μαχμουρλίδικο και κοίταζε. Παντέρμη Κρήτη!

Έσκυφε στο αμπάρι.

— Ελάτε, μωρέ παιδιά, να δείτε: όλο χαλάσματα!

Ένας ναύτης περνούσε:

— Σώπα, γέρο, του φώναζε, σώπα και ιαλά τα πλερώνουν τώρα οι Φρίτσοι κι οι Φριτσομάνες!

Μα ο γέρος κούνησε το κεφάλι:

— Μωρέ, κι όλη η Γερμανία να ξεπατωθεί, το αχ! της Κρήτης δε σβήνει! Παντέρμη Κρήτη! αναστέναζε πάλι κι έιαμε το σταυρό του: να 'σουν γυναικία, θα 'χες πάει στην Παράδεισο: μα 'σαι νησί, καικομοίρα!

— Παντέρμη Κρήτη! είπε κι ο Κοσμάς, μαρτύρησε πάλι. Εγώ 'μουν τότε αιόμα στην Αθήνα, δε με είχε αιόμα πιάσει η ντροπή, δεν είχα αιόμα πάρει την απόφαση να τα παρατήσω

*τρανεύω: ολοκληρώνω τη σωματική ανάπτυξη αυξάνω, μεγαλώνω γίνομαι τρανός
παντέρμος: που είναι εντελώς έρημος, εγκαταλειμμένος
μαχμουρλίδικος: που χαρακτηρίζεται από νωχέλεια, νωθρότητα, βαρυθυμία*

όλα και να φύγω, να κιντυνέφω κι εγώ, σαν άντρας. Ήταν οι τελευταίες μέρες του Μάη του '41. Ο ουρανόσ σιοτείνιασε, γέμισε αεροπλάνα, χύθηκαν όλα, γραμμή, σα γερανοί, κατά την Κρήτη. Οι γυναίκες και τα παιδιά πήραν σιληρίζοντας τα βουνά, οι άντρες, ξαρμάτωτοι, χιμούσαν και φώναζαν: «Ελευθερία ή θάνατος!» Ένας Εγγλέζος αξιωματικός μου δηγόταν, ύστερα από καιρό, στην Αφρική, για την πατρίδα που καίγουνταν. «Κι οι άντρες;» ρώτησα. Ο Εγγλέζος γέλασε: «Κρατούσαν μεγάλες σκουριασμένες μαχαίρες και φώναζαν: “Ελευθερία ή θάνατος!” κι έπεφταν απάνω στους αλεξιπτωτιστές». «Και γιατί γελάς;» «Για να μην κλαίω· εμείς φεύγαμε. Σ' ένα χωριό, στο Λιβυκό πέλαγο, την ώρα που πηδούσα στο καράβι, ένας γέρος καπετάνιος με ρώτησε: “Γιατί φεύγετε;” “Μα δε βλέπεις, καπετάνιο; Θα μας σιοτώσουν”. “Ε, κι ύστερα;” έιαμε ο καπετάνιος. “Κι αν φύγεις, δε θα πεθάνεις θαρρείς μια μέρα; Πέθανε τώρα!” “Όσο αργότερα, τόσο καλύτερα”, του αποκρίθηκα. “Τον καιό σου τον καιρό!” μου φώναζε ο γερο-Κρητικός και μου γύρισε τις πλάτες». Ύστερα από καιρό έμαθα πως ο γερο-καπετάνιος αυτός ήταν ο παππούς μου.

— Βαριές φυχές είναι τούτες, ζόριοι άντρες οι Κρητικοί, σα να μπαίνω σε ζούγυλα, φιθύρισε η ιοπέλα, ιοίταζε τον άντρα και του χαμογέλασε για να γλυιάνει λίγο τα λόγια της.

«Έχει δίκιο», συλλογίστηνε ο Κοσμάς, «έχει δίκιο. Βαριά πολύ η φυχή του Κρητικού, μονόχνοτη, άγρια, σα ρινόκερος».

Θυμήθηκε στην Αφρική, όταν πήγε να πολεμήσει κι αυτός, πώς ξάφνου ανοίχτηκαν τα σπλάχνα του και πετάχτηκαν οι παμπάλαιοι δαιμόνοι. Στην αρχή δεν μπορούσε να δει χωριό να καίγεται, αίμα να χύνεται. Την πρώτη φορά που είδε άνθρωπο σιοτωμένο παραλίγο να λιποθυμήσει. Μα, σιγά σιγά, περιπλέχτηνε στο αιματερό παιχνίδι, το πάθος τον κυρίεψε, η προαιώνια σιοτεινή λαχτάρα του ανθρώπου να σιοτώνει ανθρώπους... Άνοιζαν μέσα του οι καταπαχτές και ξεπετάχτηκαν οι παμπάλαιοι πρόγονοι – ο τίγρης, ο λύκος, το αγριογούρουνο.

— Έχει δίκιο, μουρμούρισε πάλι και ιοίταζε τη γυναίκα με συμπόνια.

— Θαρρώ δε θα βγω από δω ζωντανή, είπε η κοπέλα τόσο σιγά που δεν ακούστηκε.

Οι επιβάτες ξεπρόβαλαν όλοι από τ' αμπάρια, από τις καμπίνες, μαζώχτηκαν στην πλώρα, κοίταζαν. Έμπαιναν πια στο λιμάνι: έλαμψε δεξιά, σφηνωμένο στους βράχους, το πέτρινο λιοντάρι της Βενετίας με το ανοιχτό Βαγγέλιο στα νύχια. Βούιζε το λιμάνι, μύριζε σάπια λεμόνια, λάδι, κίτρα, χαρούπι... Πίσω η θάλασσα η λουλαϊιά χόχλαζε. Ο ήλιος πια είχε ανέβει, κι έκαιγε. Ο Κοσμάς πήδηξε στο μόλο, άπλωσε το χέρι, πήρε το χέρι της κοπέλας:

— Πρωτοπάτησε με το δεξό σου πόδι, της είπε σιγά: ευτυχισμένη να 'ναι τούτη η στιγμή.

Πρωτοπάτησε με το δεξό της πόδι η κοπέλα, κρεμάστηκε από το μπράτσο του αντρός, εξαντλημένη.

— Κουράστηκα, είπε.

— Κοντά 'ναι το σπίτι, είπε ο Κοσμάς, κάνε κουράγιο. Φτάσαμε.

Προχώρεσαν. Ο Κοσμάς κοίταζε με απληστία τα σπίτια, τους ανθρώπους, τους δρόμους. Όλα είχαν γεράσει: οι μαύρες τρίχες άσπρισαν, τα μάγουλα βούλιαζαν, οι μπογιές ζέβαφαν, ζέφτισαν οι τοίχοι, πολλοί γκρεμίστηκαν. Πολλά κατώφλια είχαν χορταριάσει. Πήρε το χέρι της κοπέλας, το 'σφιξε.

— Τούτη είναι η πατρίδα μου, είπε: να, είμαι από τούτο το χώμα που πατούμε.

Η κοπέλα έσκυψε, πήρε από χάμω λίγο χώμα, το 'θρυψε στα δάχτυλά της:

— Είναι ζεστό, είπε: μου αρέσει.

Και θυμήθηκε τη μακρινή δική της πατρίδα, την παγωμένη.

Μπήκαν στα στενά σοκάκια. Ο Κοσμάς είχε αφήσει το μπράτσο της κοπέλας, πήγαινε τώρα λίγο μπροστά: βιάζονταν. Η καρδιά του χτυπούσε. Πήρε δεξιά, έστριψε το δρομάκι: από μακριά ξέκρινε την πατριική πόρτα: κλειστή. Αποάνω το

θρύβω: διαλύω σε πολύ μικρά κομμάτια, θρυμματίζω, συντρίβω κάτι

ξερώνω: διακρίνω, ξεχωρίζω με το βλέμμα μου κάτι, βλέπω

παράθυρο, κλειστό. Κανένας στο δρόμο. Καμιά φωνή· σα να ονειρεύονταν. Ζύγωσε στην παλιά δοξαρωτή πόρτα, με το χοντρό σιδερένιο κρικέλι. Τα γόνατά του λύγισαν λίγο. Έβιασε κουράγιο.

Χτύπησε. Βήματα ακούστηκαν στην αυλή, κάποιος στέναζε. Τα βήματα σταμάτησαν, ξαναχτύπησε. Η πόρτα άνοιξε, μια γριούλα πρόβαλε, κάτασπρη, εξαντλημένη, λιωμένη, ντυμένη κατάμαυρα. Μόλις είδε τον άντρα, έσυρε φωνή:

— Παιδί μου! κι άνοιξε την αγιάλη.

Η αδερφή πρόβαλε, λιγνή, λιωμένη κι αυτή, με άσπρες τρίχες· τα μάτια της ολάνοιχτα, γεμάτα καιία και πίκρα. Τα στήθια της του κίκου περίμεναν όρθια, χρόνια· έπεσαν.

Χαρές, κλάματα, τα χέρια άδραχναν με λαχτάρα το αγαπημένο σώμα.

Μπήκαν μέσα· ένα ικαντήλι άναβε στην πέρα γωνιά του καναπέ, όπου κάθονταν πάντα ο γέρος.

Ο Κοσμάς τρώμαζε μια στιγμή, έβιασε το σταυρό του.

— Είπε τίποτα πεθαίνοντας; ρώτησε.

— Όχι, αποκρίθηκε η μάνα· μούγκριζε σα θεριό. Του δώσαμε το κόνισμα της Παναγιάς, το πέταξε.

— Πονούσε;

— Όχι· από θυμό που πέθαινε.

— Σιγά! είπε η αδερφή, δείχνοντας το ικαντήλι. Αιούει!

Μα η μάνα είχε τώρα το γιο της, δε φοβόταν· εξαικολούθησε δυνατά:

— Έκρυφε το χρυσάφι του όλο μέσα στη γης, να μη χαρούμε. Σούρθηκε όζω στο μετόχι ετοιμοθάνατος, μας έδιωξε όλους, έσιαφε τη γης και το 'κρυψε. Το βράδυ γύρισε· έπεσε ευχαριστημένος κι άρχισε το ρουχαλιτό του θανάτου. Ήρθε ο παπάς να τον μεταλάβει. Άνοιξε τα μάτια, τον είδε· αγρίεψε: «Φύγε!» του φώναζε. «Την ιατάρα σου να 'χω!» «Δε φοβάσαι το Θεό;» του κάνει ο παπάς και του 'δειξε το άγιο δισκοπότηρο. «Διός μου λογαριασμός!» αποκρίθηκε ο γέρος· «ξικουμπίσου από δω!»

δοξαρωτός: που έχει σχήμα τόξου, τοξωτός, καμαρωτός

Τα μεσάνυχτα άρχισε να χλιμιντράει σαν άλογο· η αδερφή σου κι εγώ κι οι γειτόνισσες μαζευτήκαμε σε μια γωνιά του σπιτιού και τρέμαμε. Αυτός χλιμίντριζε και λέγαμε τώρα θα πέσει το σπίτι να μας πλαιώσει. Κι άξαφνα σιωπή. «Πέθανε!» είπε η κυρα-Κατίγκω η γειτόνισσα· «ποια θα πάει να δει;» Μα καμιά δεν τολμούσε. «Πήγαινε εσύ να του κλείσεις τα μάτια», μου κάνει η κυρα-Κατίγκω, «πήγαινε κι είναι αμαρτία». Έκαμα το σταυρό μου, πήγα. Κρατούσε ακόμα τα σίδερα του κρεβατιού και τα 'χε λυγίσει...

Άξαφνα, ως μιλούσε, είδε την ιοπέλα να στέκει ακόμα στην αυλή, στον παραστάτη της οξώπορτας.

— Είναι...; ρώτησε η μάνα σιγά.

— Ναι, η γυναίκα μου...

Η αδερφή έστρεψε το πρόσωπο πέρα, με αναγούλα· η μάνα ζύγωσε το γιο:

— Γιατί την πήρες; ρώτησε σιγά. Θα μολέφει το αίμα. Οβραία.

— Είναι μεγάλη ψυχή. Σε αυτή χρωστώ τη ζωή μου· αν έλειπε, θα 'χα πεθάνει. Άλλη χαρά δεν έχω. Αγάπα τη, μητέρα. Και συ, Μαρία... είπε και στράφθηκε στην αδερφή του.

Μα αυτή είχε γλιστρήσει μέσα να ετοιμάσει τον καφέ.

— Είναι Οβραία... ζανάπε η μάνα. Μα αφού τη θέλεις... Ένα μονάχα φοβούμαι...

— Τι;

— Μην την πνίξει.

— Ποιος;

Η μάνα δεν αποκρίθηκε· στράφθηκε, κοιτάζε κατά το αναμμένο καντήλι. Ο Κοσμάς κατάλαβε, αιουμπησε στον τοίχο. Σιγή. Ήξεραν κι οι δυο πως σαράντα μέρες η ψυχή δε φεύγει από το σπίτι, τρογουρίζει στην αυλή, ανεβοκατεβαίνει τις σκάλες, μανταλώνει τη νύχτα την πόρτα, κάθεται δίπλα στο καντήλι και κοιτάζει κι αιουεί τα πάντα. Ο γέρος του μήνυσε ως έμαθε πως παντρεύτηκε Οβραία: «Όσο ζω να μην πατήσεις στην Κρήτη!» Και τώρα είναι μονάχα δέκα μέρες που πέθανε.

μολεύω: μολύνω κάποιον ή κάτι μαιίνω